

רכישת הקריאה והכתיבה

הקדמה

תהליך רכישת הקריאה והכתיבה מתרחש לאורך הילדות המוקדמת דרך כיתות היסוד הראשונות. יכולות הקריאה והכתיבה מהוות תשתית להתפתחותם של תהליכים אורייניים גבוהים – הבנת הנקרא והבעה בכתב.

בילדות המוקדמת צוברים הילדים ידע אורייני בהקשרים שונים ובאופן לא פורמלי. הידע האורייני משקף את ההבנה של העיקרון האלפביתי (ההבנה שבעברית האותיות וסימני הניקוד מייצגים צלילים) והוא בא לידי ביטוי בניצני קריאה וכתיבה. עם המעבר לכיתה א, הילדים רוכשים באופן פורמלי ושיטתי את הידע האלפביתי המאפשר את ההתקדמות בקריאה בדרך הפענוח הפונולוגי ואת ההתקדמות בכתיבה הפונטית. בשלב מאוחר יותר מתפתח השטף – המילים מזוהות כיחידה אחת באופן מהיר ויעיל ונכתבות ביתר מהירות. רכישה מוצלחת של הקריאה והכתיבה היא תנאי להתפתחות האוריינות הלשונית הרחבה [להרחבה ראו פרק שני – רכישת הקריאה והכתיבה].

בתוכנית הלימודים מוצג מודל התפתחותי לרכישת הקריאה והכתיבה [ראו [תרשים מארגן](#)]. שלושת השלבים הראשונים מאפיינים את ההתפתחות האוריינית בשנות הגן – הם מתארים את טרום-הלמידה הפורמלית ולכן מוגדרים 'ניצני קריאה וכתיבה'. שלושת השלבים שלאחר מכן מתארים את תהליכי רכישת הקריאה והכתיבה החל משלב הלמידה הפורמלית, המתרחש בישראל בכיתה א, דרך התפתחות שטף הקריאה בכתב המנוקד והתפתחות הכתיב על פי מוסכמות הכתב בכיתות ב-ג, ועד להתבססות שטף הקריאה בכתיב המלא והלא מנוקד, והתגבשות ידע רחב למדיי (אך לא מלא) על הכתיב הנכון של המילה החל מכיתה ד.

במרכז התרשים מוצגות היכולות המטה-לשוניות ובסיסי הידע המהווים בסיס משותף לרכישה של הקריאה והכתיבה; מצד ימין מוצג רצף התפתחות הקריאה ומצד שמאל רצף התפתחות הכתיבה. במבט רחבי אפשר לראות הקבלה בין התפתחות הקריאה והכתיבה כשהן מציגות ביטוי ליכולות מטה-לשוניות ובסיסי ידע משותפים. בלוחות הבאים מוצגים היעדים הנדרשים

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

בהתבוננות התפתחותית בחלוקה לתקופות גיל. לצד היעדים הנדרשים **מוצעות פעילויות המקדמות את השגתם של יעדים אלה** באופן המביא בחשבון את מאפייני הלומד ובהלימה לרוח הגן ובית הספר.

ההתבוננות על השנים בגן נעשית בחלוקה לשלוש תקופות בהתפתחות האוריינות המוקדמת. חלוקה זו נעשתה מכיוון שבשנים אלה הידע של הילדים כמו גם היעדים בהבניית הידע והמיומנויות משתנים באופן בולט ומובחן משנה לשנה.

להלן מפרט הלוחות:

ניצני קריאה וכתיבה – הבנת העיקרון האוניברסלי – גן צעירים (גילים 3-4)

ניצני קריאה וכתיבה – מהבנת העיקרון האוניברסלי להבנת העיקרון האלפביתי – גן צעירים

בוגרים (גילים 4-5)

ניצני קריאה וכתיבה – הבנת העיקרון האלפביתי – גן בוגרים (גילים 5-6)

קריאה וכתיבה מבוססים ידע אלפביתי – כיתה א

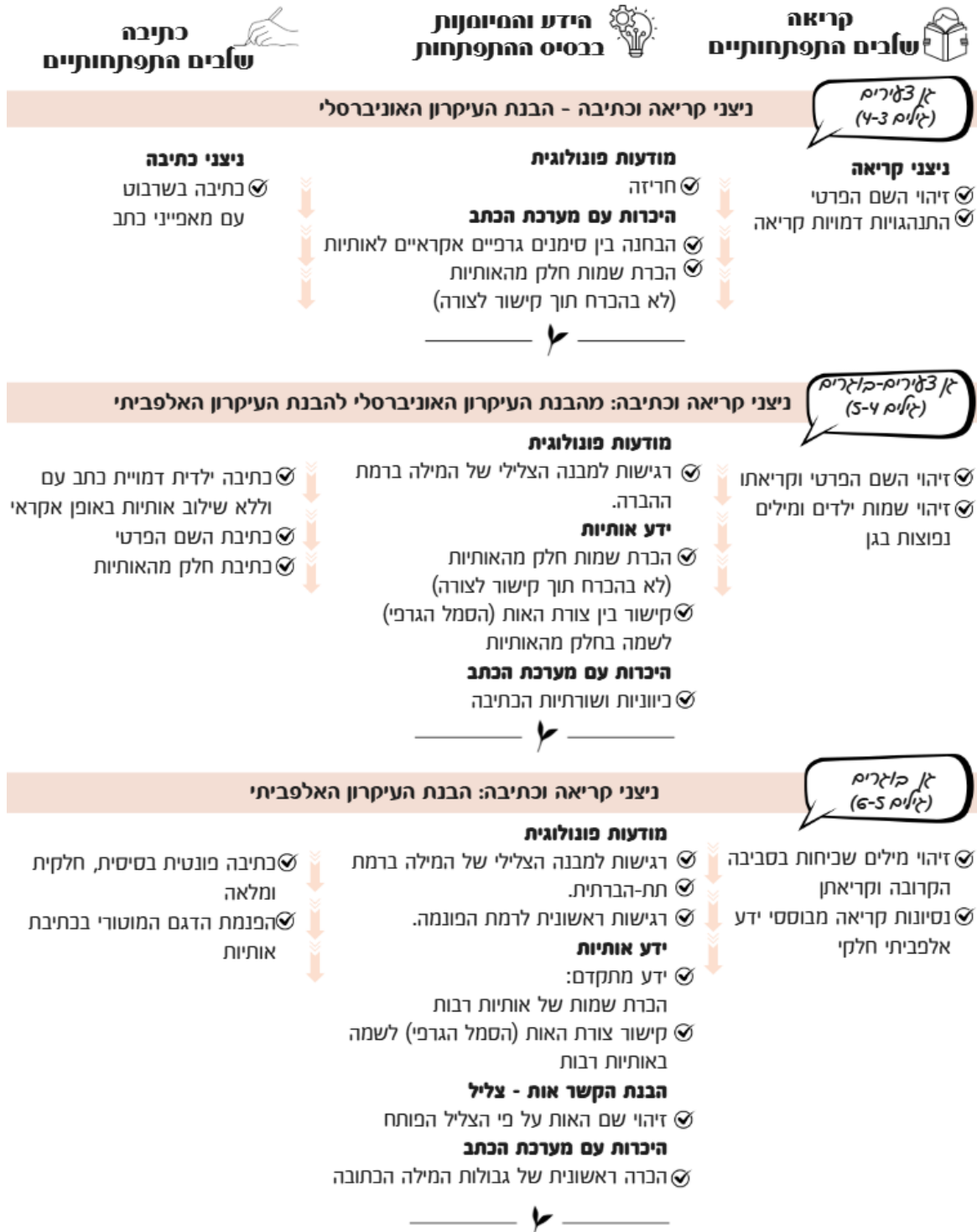
קריאה וכתיבה מבוססי ידע לקסיקלי ומורפואורטוגרפי – כיתה ב

קריאה מבוססת הקשר וכתיבה מבוססת ידע מורפולוגי – כיתות ג-ד [יפורסם בהמשך]

משרד החינוך
המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

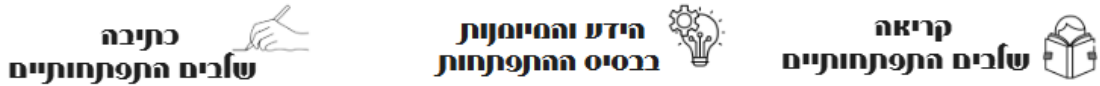
תרשים מארגן להתפתחות הקריאה והכתיבה

שלבים בהתפתחות הקריאה והכתיבה

משרד החינוך המזכירות הפדגוגית, אגף שפות הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

שאלבים בהתפתחות הקריאה והכתיבה

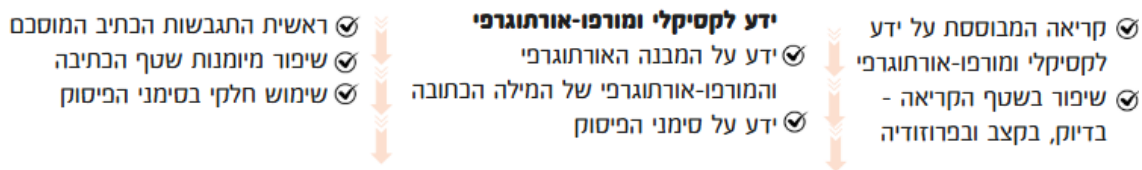
קריאה וכתיבה מבוססים ידע אלפביתי

כיתה א'

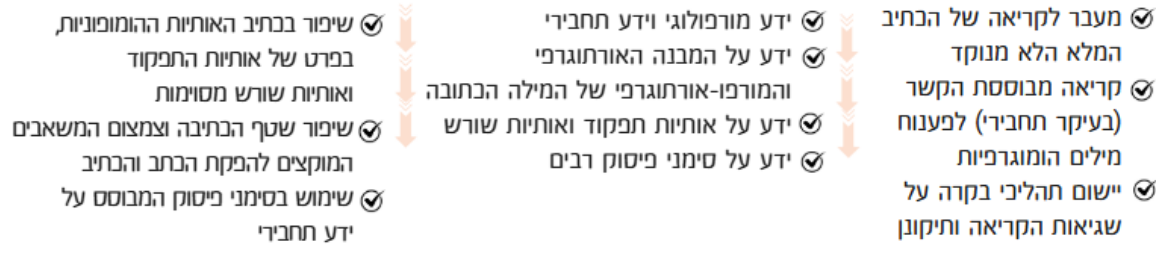
שלב 4: קריאה וכתיבה מבוססים ידע לקסיקלי ומורפואורתוגרפי

כיתה ב'

שלב 5: קריאה מבוססת הקשר וכתיבה מבוססת ידע מורפולוגי

כיתה ג'-ד'

רכישת הקריאה והכתיבה

יעדים נדרשים והצעות לפעילויות המקדמות את השגתם

גן בוגרים (גילים 5-6)

שלב שלישי
'ניצני קריאה וכתיבה' – הבנת העיקרון האלפביתי
מודעות פונולוגית והבנת הקשר אות-צליל
יעדים נדרשים ומגוון התנהגויות המעידות על השגתם מודעות הולכת ומתפתחת למבנה המילה ברמה תת-הברתית והבנה של הקשר אות-צליל: * מפרקים מילים על פי חלוקה הברתית ותת-הברתית. * ממזגים יחידות צליליות למילים. * מזהים ומבודדים צירוף (של עיצור ותנועה) פותח במילה. * מזהים ומבודדים עיצור סוגר במילה. * מזהים עיצור פותח המילה. * מבססים את הבנת הקשר אות-צליל תוך שילוב האותיות הכתובות ומגלים ערנות למבנה הפונולוגי של מילים בשילוב המילה הכתובה. פעילויות המקדמות את השגת היעדים <u>פירוק של מילים על פי חלוקה הברתית ותת-הברתית</u> * התנסויות חווייתיות במיזוג של יחידות צליליות למילים. אפשר להיעזר בבובות המפיקות מילים בצורה מקוטעת והילדים צריכים למזג את היחידות הצליליות ולזהות את המילים. * פעילויות חווייתיות של פירוק והרכבה של מילים בדומה לרמת הברות (לעיל), אלא שהפעם המילים מחולקות ליחידות של <u>צירופים</u> (עיצור ותנועה) ו<u>עיצורים בודדים</u>. תרגול במילים בנות הברה אחת או שתי הברות. לדוגמה: הברה אחת: חלוקת המילים תוף ל- \תו-ף\; קוף ל- \קו\-\ף\; מילים בנות שתי הברות:

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

חלוקת המילים חלב\ח-ל-ב\; אריה\א-ר-י\ה\; מומלץ להיעזר באצבעות או בנקישות לשם הדגשת החלוקה.

* ²מניפולציות פונולוגיות ברמת ההברה: בשלב זה, שבו הילדים שולטים בפירוק המילה ברמת ההברה, אפשר לשחק במשחק שבו משמיטים הברה ומגלים מה נשאר: למשל, כפתור ללא כף נשאר תור, וללא תור נשאר כף.

זיהוי ובידוד צירוף פותח במילה

* פעילויות חווייתיות לזיהוי ובידוד צירוף פותח במילה (צירוף של עיצור-תנועה): ראו דוגמאות לפעילויות ברמת ההברה בשלב השני [\(גן צעירים-בוגרים גילאי 3-4\)](#). המילים יכולות להיות בנות הברה אחת (**תו** במילה **תוף**), או בידוד צירוף פותח במילים רב-הברתיות כשההברה הראשונה סגורה (**מי** במילה **מברשת**, **ח** במילה **חולצה**).

זיהוי ובידוד עיצור סוגר במילה

התנסויות חווייתיות ומגוונות בזיהוי ובידוד עיצור סוגר במילה. המילים במשימות אלה צריכות להיות בעלות עיצור סופי למשל – דבש, כדור, חלון. קל יותר לתרגל עם מילים בעלות עיצור סופי שאפשר למשוך את הגייתו (למשל – ש, ר, ל, ח). המשימה יכולה להיות מאתגרת כיוון שהיא דורשת מהילד להפנות קשב לסוף המילה, ולא תמיד הדבר ברור. כמו כן, היא מערבת זיכרון עבודה – לפרק את המילה ובו-זמנית לזכור את הצליל האחרון.

* בידוד עיצור סוגר במילה, לדוגמה: בסוף המילה **דגל** שומעים **לללל**, בסוף המילה **אף** שומעים **פפפפ**, מה שומעים בסוף המילה **ראש**?

* זיהוי של מילה המסתיימת בעיצור מסוים מבין מספר מילים, לדוגמה: איזה חלק בפנים מסתיים ב-מממ? לחיים, עיניים, שפתיים.

² מניפולציות פונולוגיות מתייחסות ליכולת לבצע פעולות שונות בצלילי המילים, כגון הוספה, השמטה, החלפה או שינוי סדר של צלילים. מיומנות זו היא חלק ממודעות פונולוגית, שהיא היכולת להבין ולעבד את צלילי השפה הדבורה.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

* מציאת מילים המסתיימות באותו עיצור, לדוגמה: איש, דבש, ראש.

* משחקי מיון – מפזרים כרטיסיות בעלות צלילים סוגרים זהים – מכל צליל יהיו מספר כרטיסיות. רצוי וחשוב לאפשר לילדים להמציא משחקים על בסיס הכרטיסיות. למשל – זיכרון, מסלול, לוטו. אפשר לשחק בקבוצה קטנה, או במעברים ולשלב פעילויות מוטוריות.

זיהוי עיצור פותח במילה וביסוס הקשר אות-צליל

בשלב זה יש לחזק את הקשר בין האות לצליל, ומתאים לעשות זאת באמצעות פעילויות לזיהוי העיצור הפותח במילה. חיזוק הקשר ייעשה באמצעות חשיפת הילד בזמנית לעיצור ולשם האות ומומלץ גם לצורת האות. את כל הפעילויות אפשר לעשות תוך אמירת הצליל בלבד, אמירת האות בלבד או אמירה שמשלבת את הצליל ואת האות.

יש לשים לב לכך שזיהוי עיצור פותח עשוי להיות מאתגר כיוון שנדרש לזהות את העיצור בתוך הצירוף עיצור-תנועה (לזהות את העיצור ב־ בצירוף בו במילה בובה).

מומלץ להתחיל במילים המתחילות בצרור (גלידה, כביש, שריקה). במילים אלה לא נדרש פירוק של הצירוף. לאחר מכן לעבור לזיהוי של המילים האחרות, הפותחות בצירוף (בובה, חלון). קל יותר לתרגל עם עיצורים שאפשר למשוך את ההגייה שלהם (ש – שביל, שקט, ז – זבוב, זרת, ס – סביבה, ספר, ל – לחם, לימון, ר – רגל, ראש, ח – חתול, חילזון, מ – מיטה, נ – נמלה).

* משחקי זיהוי: הגננת אומרת "אני חושבת על חפץ שמתחיל בצליל ה־, באות ח' (ומראה את האות)" או "חפשו תמונה שמתחילה בצליל ה־, באות ר' (ומראה את האות)". הילדים מוזמנים להביא חפץ מתאים או להצביע על תמונה מתאימה. בהמשך הילדים הופכים להיות מנחים והם בוחרים חפץ ומנחים את הפעילות.

* מיון מילים המוצגות בתמונות (שמש, שעון, לחם, לשון) לפי העיצור הפותח: "על הקופסה הזו כתוב 'שי', ועל הקופסה הזו כתוב 'למ'". לקופסה הזו נכניס מילים שמתחילות ב-ש, שי, ו לקופסה הזו נכניס מילים שמתחילות ב-ל, למ"ד"

* להציע פעילויות בהקשר, לדוגמה: בונים יחד מילון. כותבים את האות וכל ילד אומר מילה המתחילה באות שהוא חושב עליה ומוסיפים אותה למילון.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

- * פעילויות פונולוגיות הקשורות לשמות הילדים, לדוגמה: מפזרים כרטיסיות עם שמות הילדים. מזמינים את הילדים לאתר שם שמתחיל בצליל מסוים – "נחפש ילד שהשם שלו מתחיל בצליל ד". הילדים מזהים את השם ואומרים באיזו אות השם מתחיל.
- * משחק 'האות החסרה בשמות שלנו': על כרטיסיות נכתוב את שמות הילדים אך אות אחת חסרה. הילדים יזהו את האות החסרה.
- * אותיות בתוך חישוקים על הרצפה. אומרים שם/צליל של אות והילד קופץ לאות הזו.
- * קופסת אותיות מטיילת: לקראת סוף השבוע נניח אות בתוך קופסה. אח הילדים בגן מקבל את הקופסה לביתו. הוא צריך לגלות איזה אות הוא קיבל ולהכניס לקופסה כמה שיותר פריטים שיש בהם את האות. ביום ראשון הקופסה חוזרת לגן, נזהה ונשיים את הפריטים שבקופסה וננסה לזהות את האות. לדוגמה: האות ש – פריטים שאפשר להכניס לקופסה: משחת שיניים, מברשת, שיר, שעון, צבע שחור, שוקולד, קשית, פטיש. חשוב מאוד לאפשר לילדים להיות שותפים בתהליך. לאחר רכישת המיומנות הם יכולים להמציא בעצמם משחקים לתרגול בתחום זה.

היכרות בסיסית עם מערכת הכתב וניצני קריאה

יעדים נדרשים ומגוון התנהגויות המעידות על השגתם

היכרות מתקדמת עם מערכת הכתב וידע אותיות מתקדם

- * מכירים את שמות האותיות ומקשרים כל אות לסמל הגרפי המתאים.
- * מכירים את גבולות המילה הכתובה.
- * מזהים מילים שכיחות בסביבה הקרובה.
- * מבחינים במבנה גרפי של טקסטים מסוגים שונים, לדוגמה: שיר, סיפור, כרטיס ברכה, תפריט, מחירון.

פעילויות המקדמות את השגת היעדים

הכרת שמות האותיות וקישורן לסמל הגרפי

יצירת הזדמנויות להיכרות עם שמות האותיות והסמל הגרפי שלהן. שמות ילדי הגן יכולים להוות בסיס מצוין להיכרות של האותיות וקישורן לסמל הגרפי.

משרד החינוך

המזכירות הפדגוגית, אגף שפות
הפיקוח על הוראת העברית בגיל הרך וביסודי

פעילות המתאימה לקבוצה קטנה:

אפשר להזמין את הילדים להביא את כרטיסיות עם השם שלהם ויחד לבדוק תוך כדי זיהוי ושיום האות:

- אילו אותיות מופיעות בשמות הילדים בקבוצה?
- האם יש ילדים שיש להם את אותן אותיות בשם?
- כמה אותיות בשמות הילדים בקבוצה?
- בשם של מי יש את מספר האותיות הגדול ביותר?
- בשם של מי יש את מספר האותיות הקטן ביותר?

בשלב הבא אפשר להפוך את כל הכרטיסיות. בכל פעם חושפים כרטיסיה של אחד השמות. דוגמאות להנחיות המקדמות ידע אותיות: ציינו את שם האות הראשונה/האחרונה/השנייה וכדומה. לאחר תרגול ראשוני הילדים יכולים להנחות את הפעילות ולהציע הצעות להוראות.

* אפשר לפזר כרטיסיות במרחב ולשחק משחקים לזיהוי האותיות, למשל מוצאים את האותיות לפני שהשעון מצלצל, או לפני שהשיר מסתיים, או לפני ששעון החול אוזל וכדומה. בהמשך אפשר להזמין את הילדים להציע כללים למשחק.

* אפשר להמציא מילים לשירי פולקלור ולשלב בהן את שמות האותיות, ותוך כדי השיר להזמין את הילדים לרוץ ולעמוד ליד כרטיסיית האות, למשל:

מאחורי ההר אל"ף, א"לף א"לף

שם ישבו שלושה גמדים ב"ית, ב"ית, ב"ית

לא אכלו ולא שתו ר"יש, ר"יש, ר"יש

רק ישבו ופטפטו כף, כף, כף

* משחקי אותיות לתרגול: זיכרון, לוטו, דומינו עם אותיות בגופנים שונים ועוד.

* קריאת ספרי אותיות (לכל אות מוצמדות מילים הכוללות את האות בהתחלה, באמצע או בסוף).

* הכנת ספרי אותיות: אפשר להזמין את הילדים לבחור נושא מעולם התוכן שלהם ולהכין ספר אותיות של מילים קשורות ולהוסיף את הספר לספריית הגן.

* אפשר לשחק משחק איתור האות במשחק 'אני חושבת על'.